

Dušan Kos*

Obnova mesta Kranj po požaru leta 1749**

IZVLEČEK

Avtor je raziskal posledice požara, ki je leta 1749 uničil večino mesta Kranj. Na podlagi številnih popisov škode in dopisov med mestnimi oblastmi, deželnimi in državnimi uradi je ugotavljal razloge za katastrofo (pomanjkanje vode v mestu), obseg škode, življenje meščanov med obnovo ter načrte in načine sanacije v obdobju dvajsetih let. Državne oblasti so le deloma sofinancirale obnovo s finančnimi dotacijami ter omejenimi davčnimi oprostitvami. Glavno breme so nosili prebivalci, zato je revitalizacija mesta trajala dolgo. Predvsem zaradi umanjka denarja pa že sicer zadolženo mesto kljub začetnim širokopoteznim idejam ni dobilo urbanistične in protipožarno ustrežnejše podobe, kot jo je imelo že v srednjem veku. Nekaj večjih sprememb v mestu je nastalo šele po novem velikem požaru leta 1811.

Ključne besede: Kranj, sreda 18. stoletja, požar, škoda, obnova, prebivalstvo

* Dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-Ljubljana, dusan.kos@zrc-sazu.si; ORCID: 0000-0001-8440-0949

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0437 *Podoba – Besede – Znanje. Življenje idej v prostoru med vzhodnimi Alpami in severnim Jadranom 1400–1800* in raziskovalnega projekta J6-2575 *Ambicije, karierizem, pohlep in prevare: socialno-materialne strategije, prakse in komunikacija družbenih elit na Slovenskem v zgodnjem novem veku*, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT

THE RECONSTRUCTION OF KRANJ AFTER THE FIRE OF 1749

The author investigated the consequences of the fire that destroyed most of the town of Kranj in 1749. Based on numerous damage inventories and correspondence between the town authorities and regional and state offices, he determined the reasons for the disaster (lack of water in the town), the extent of the damage, life in the town during the reconstruction, and the plans and methods of rehabilitation over a period of twenty years. The state authorities only partially co-financed the renovation with financial grants and limited tax exemptions. The townspeople bore the majority of the burden, which is why the revitalisation of Kranj took a long time. Mainly due to the lack of money and despite the ambitious initial ideas, the town, which was already in debt, was not notably urbanised or improved in terms of fire prevention compared to the Middle Ages. Some of the more notable changes in Kranj did not take place until the aftermath of another disastrous fire in 1811.

Keywords: Kranj, the middle of the 18th century, fire, damage, reconstruction of the town, population

Andrej Studen se je od svojih raziskovalnih začetkov v drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja veliko posvečal urbanizaciji, kulturi, vsakdanjemu življenju in socialni strukturi mest in meščanov v 18. in 19. stoletju. Čeprav je imel največ veselja z rodnim Celjem in Štajersko, pa so Andreja zanimale tudi tovrstne raziskave iz drugih regij, tudi iz gorenjskega Kranja.

Od srede 18. stoletja požari v večjih slovenskih mestih praviloma niso več povzročali katastrofalnih škod, so jih pa še naprej v protipožarno slabše nadzorovanih manjših mestih, trgih in predmestjih. V terezijanski dobi je imel na Slovenskem izjemno hude posledice požar v najpomembnejšem gorenjskem mestu, ki je izbruhnil 20. avgusta 1749 med četrto in peto popoldansko uro. To ni bil običajen mestni požar z omejenim obsegom, ki bi ga povzročila človeška nepazljivost pri ravnanju z ognjem v kuhinji ali neočiščen dimnik. V širši javnosti je kmalu zaokrožila govorica, da ga je na treh krajih hkrati zanetila mestna drhal med nemiri zaradi posledic gospodarske in finančne krize v Kranju.¹ Ali je šlo le za domnevo, ne vemo. Oblasti kasneje namreč niso iskale krivcev in sodnega epiloga ni bilo. Morda zaradi ukvarjanja s pomembnejšimi zadevami, morda v izogib vzbujanja hude krvi med prizadetim prebivalstvom.² Ta požar pa je bil tako velik, da je svetnik Reprezentance in komore za Kranjsko (od leta 1747 glavni državni oblastni urad v deželi) Franc Henrik baron Raigersfeld tistega večera

1 Na to je namignil celo tržaški notar Antonio Scussa v svojem dnevniku (Braun, *I Diari*, 355), domnevo pa leta 1786 ponovil Anton Friedrich Büsching v svetovnem leksikonu (Büsching, *Erdbeschreibung*, 250). Gl. Žontar, *Kranj*, 379.

2 V sicer redkih še ohranjenih kazenskih spisih Deželnega sodišča za Kranjsko ni sledu o procesiranju krivcev za kranjski požar. – SI AS 307, B Kazenski spisi, Najstarejši kazenski spisi, šk. 1.

skupaj lahko z več zijali iz svojega stanovanja na Mestnem trgu 17 v Ljubljani (bilo je prikladno visoko v njegovi palači) opazoval so požara, ki je uničeval dvaindvajset kilometrov oddaljeno mesto.³

Razlogi in obseg požara

Kranjčani so se vedno zavedali, da je mesto na visokem pomolu nad sotočjem rek Kokra in Sava požarno izjemno ogroženo. Po svežo vodo so od davnine morali hoditi v Kokro in Savo, saj so se v mestu na konglomeratnem pomolu lahko do leta 1770, ko so z vodno črpalko zagotovili stalno vodooskrbo, opirali le na zbiralnike deževnice na dvoriščih nekaterih hiš.⁴ Tudi zato so npr. že v 17. stoletju omejili rabo odprtega ognja oz. ognjišč v mestu: meščani niso smeli doma peči kruha, marveč so to lahko počeli le v javnih krušnih pečeh.⁵ Med ljudstvom pa je že dolgo veljal prastar rek, da je v mestu več vina kot vode: leta 1752 so komisarji v tem majhnem mestu našeli kar 33 vino-točev in tri pivovarne.⁶ (Mimogrede: približno toliko raznoraznih barov, gostilnic in podobnih lokalov je bilo v starem Kranju še pred sto leti in jih je še danes.) Ker so se tudi gasilci morali oskrbovati z vodo za gašenje iz obeh rek, leta 1749 niso imeli prav nobene možnosti za hitro omejitev velikega požara v mestu, kjer je bilo še veliko hiš lesenih oz. takih z lesenim nadstropjem; zlasti v predmestjih, a tudi na gospodarskih poteh med meščanskimi hišami in zadnjimi dvorišči.

Po zapisu v mrliški knjigi župnije Kranj naj bi pogorelo kar 290 poslopij v mestu in obeh predmestjih, umrlo pa dvajset oseb, starih med dvanajst in sedemdeset let. Žrtev bi bilo gotovo še več, če bi požar izbruhnil ponoči. Nesrečnike so pokopali naslednji dan na pokopališču ob župnijski cerkvi.⁷ Po podatkih kranjskega mestnega sveta v prošnji deželni kneginji Mariji Tereziji za ustanovitev komisije za preiskavo in pomoč so od skupaj 239 hiš v mestu in dveh predmestjih v komaj pol ure od zanetenja ostale cele le štiri mestne cerkve (župnijska cerkev sv. Kancijana in tovarišev, Rožnovenska cerkev, cerkev sv. Fabijana, Boštjana in Roka na Pungartu ter špitalska kapela sv. Lenarta in sv. Antona), mestni špital, onstran obzidja pa kapucinski samostan in enajst lesenih koč v Savskem predmestju. Le od 20 do 24 hišnim lastnikom je uspelo delno rešiti premoženje, pogorele so baje tudi vse zaloge živil. Večine prizadetih stavb menda ni bilo mogoče popraviti.⁸

3 SIAS 730, knj. 165, *Diaria* 1746–1750, 570.

4 Poleg nedelujočega vodnjaka na današnjem Glavnem trgu (s konca 15. stoletja) je bilo še nekaj vodnjakov na dvoriščih hiš premožnih meščanov ter na dvorišču gradu Khislstein, ki pa so se napajali iz deževnice. Na problem mestne vodooskrbe je opozoril tudi Valvasor. – Valvasor, *Die Ehre*, XI, 111.

5 Žontar, *Kranj*, 171, 205, 238. Avguštin, *Kranj*, 52, 53, 55, 56, 75.

6 Valvasor, *Die Ehre*, XI, 111. SIAS 174, šk. 260, priloga št. 18. Leta 1786 so v mestu uradno – tj. obdavčeno – iztočili (prodali) 59.000 bokalov vina (83.190 l), 7740 bokalov žganic (10.913 l) in 6600 bokalov piva (9306 l). – Žontar, *Kranj*, 248.

7 SI NŠAL, ŽA Kranj, Mrliška knjiga 1733–1771, 102. V zapisu se omenja še 20 upepeljenih kmečkih hiš/pristav (*villas*).

8 Prepis poziva z dne 26. 8. 1749. – SIAS 6, šk. 98.

Slika 1: Matthaeus Merian: Veduta mesta Kranj, 1649, kolorirana grafika (najbrž iz let 1662–1672). Pogled na Kranj z jugozahoda

Vir: Merian, *Topographia*, 1649, s. p. Fototeka Gorenjskega muzeja, Kranj

Tožba o popolni katastrofi, žrtvah in škodi niti ni zelo pretirana, kot je bilo sicer običajno v starih kronikah in legendah, a tudi ne povsem točna. Gotovo so bile le delno poškodovane večje zidane meščanske hiše, predvsem na (današnjem) Glavnem trgu (ta je bil razmeroma prostran in dostopen za gašenje), ki z ohranjenimi gotskimi in renesančnimi arhitekturnimi elementi še danes pričajo o zgraditvi veliko pred letom 1749: npr. stara sodna (mestna) hiša (Glavni trg 2), Pavšlarjeva hiša (Glavni trg 18), mestni dvorci Khislstein (Tomšičeva 44), baronov Flödnig (»Petrčkova hiša«, Glavni trg 6) in meščanov Jugovicev (danes »stara mestna hiša« na Glavnem trgu 4), glavna (»cesarska«) mitnica (Tavčarjeva 35) ter še nekaj hiš v središču mesta in na obrobju.⁹ To je posredno razvidno tudi iz poročila, ki ga je za deželno kneginjo Marijo Terezijo 22. septembra 1749 sestavil baron Raigersfeld po predhodni preučitvi poročila gorenjskega okrožnega glavarja Antona Janeza barona Tauffererja z dne 10. septembra. Tudi Raigersfeldovo poročilo kot skoraj ali povsem nepoškodovane omenja župnijsko cerkev, mestno hišo, »zgornjo mitnico« pred mestom, šolo in več poslovnih lokalov (hiš), le malo poškodovano je bilo mestno obzidje.¹⁰ K manj poškodovanim objektom moramo dodati še »spodnjo« mitnico in tisto na mostu čez Savo. V resnici so mitnice in mestno hišo, kot bomo videli v nadaljevanju, v naslednjih dveh letih precej popravljali. Morda zaradi poškodovanosti v požaru ali pa le zaradi zanemarjenosti.

O obsegu požara posredno priča višina ocenjene škode: po prijavi 152 lastnikov hiš v mestu in obeh predmestjih so jo konec leta 1752 ocenili na 38.872 goldinarjev.

⁹ Gl. omembe in analizo posameznih hiš v: Avguštin, *Kranj*, 54, 68–72, 75, 77, 78.

¹⁰ SI AS 6, šk. 98. Podoben zapis z istim datumom je v zbirki prepisov poročil predsednika Reprezentance Janeza Seifrida grofa Herbersteina v SI AS 6, šk. 167, kodeks 1749/2.

Slika 2: Valentin Metzinger: Novo župnišče v Kranju, 1759, olje na platnu. Na levi so pokopališki zid, mežnarija in šola z lesenima nadstropjema in strehama (danes jih ni več); desno sta sadovnjak in pollesena hiša Gašperja Beje (danes Glavni trg 7).

Slika v kranjskem župnijskem uradu. - Hrani: Fototeka Gorenjskega muzeja, Kranj

To je bilo sicer celo nekaj tisočakov manj, kot je znašala ocenjena škoda v požaru 11. avgusta 1668, ko je baje pogorela tretjina poslopij (90) med Glavnim trgom in severnim robom mesta: v celoti 60 hiš in deset hlevov ter kostniška kapela, deloma še 20 hiš.¹¹ S pomočjo seznama, ki zajema le slabi dve tretjini zasebnih lastnikov hiš, povsem pa izpušča javne objekte, je mogoče približno rekonstruirati obseg požara ali vsaj epicentre. Lokacije na seznamu neomenjenih hiš namreč kažejo, da so se določeni mikropredeli izognili najhujšemu. To bi lahko veljalo za nekatere že omenjene hiše na Glavnem trgu ter osamele in vogalne hiše v sklenjenih vrstah hiš v obeh vzporednih stranskih ulicah ter za osamele hiše v predmestjih. Seveda pa neomenjanje tretjine hiš ne pomeni nujno njihove nepoškodovanosti.¹²

11 Osnutek dopisa Reprezentance knjigovodji Antonu Ksaverju pl. Marottiju z dne 14. 12. 1752 s seznamom pogo-relcev in škodnimi zahtevki (SI AS 6, šk. 98) ter Žontar, *Kranj*, 200, 201. Podobno velja za oceno škode v velikem požaru v Škofji Loki leta 1660 (Kos, Strast, 60–62). Zanimivo pa je, da je v spisih rektifikacijske komisije iz 50. let 18. stoletja večkrat zapisana drugačna letnica tega požara – 1683! – SI AS 174, šk. 260.

12 To je mogoče s pridržki storiti s povezovanjem podatkov s škodnega seznama iz leta 1752, iz popisa prebivalstva iz leta 1754, mestnega urbarja iz leta 1759, franciscejskega katastra iz leta 1826 in identifikacij hišnih lastnikov v Žontarjevi mestni zgodovini. Nekaj lastnikov hiš s seznama iz leta 1752 ni mogoče zanesljivo lokalizirati.

Slika 3: Marko Layer: Izsek iz slike »Sv. Florijan gasi požar v Savskem predmestju«: pogled na dvorec Khislstein, Roženvensko cerkev in (pol)lesene hiše od mitnice na savskem mostu ter »pod mestnimi spodnjimi vrati« (današnja Vodopivčeva ulica), okoli leta 1772

Prednja platnica knjige pekovskega ceha iz leta 1772, zasebna last. - Hrani: Fototeka Gorenjskega muzeja, Kranj

Načrtovanje obnove in težavno iskanje sredstev

V deželni Reprezentanci, ki je bila zadolžena za požarno zaščito ter sanacije posledic požarov in naravnih nesreč,¹³ so se že nekaj dni po požaru začeli pogovarjati o pomoči pogorelcem in sistematični sanaciji. Obenem so bili v stalnih stikih z vladarico oz. osrednjo vlado (*Directorium in publicis et cameralibus*), ki je v njenem imenu obravnaval zadevo. (Vse dopise je podpisal predsednik Friedrich Wilhelm grof Haugwitz.) V načrtovanju sanacije mesta je bilo mogoče že zaznati postopke in cilje državno nadzorovanega in birokratsko vodenega projekta urbanistične prenovе, ki jo je finančno nadzorovala in usmerjala država – s poprejšnjo podreditvijo magistratov okrožnim glavarjem in vladi. Terezijanska politika pa je v tistih letih šele vzpostavljala svojo novo

13 V arhivu Deželnega glavarstva na Kranjskem so okrožnice in poročila o večjih požarih in naravnih nesrečah (poplavih in plazovih) v habsburških deželah v letih 1751–1783 (SI AS 7, šk. 17, mapa Publico-Politica F-3, št. 1; šk. 18, mapa Publico-Politica F-3, št. 2; šk. 22, mapa Publico-Politica F-9, št. 1 in 2). Za leta 1747–1775 je največ gradiva o požarih in protipožarnih ukrepih v Ljubljani v šk. 20, mapa Publico-Politica F-8, št. 1, 2, ter v šk. 21, mapa F-8, št. 3. Nekaj gradiva je še v arhivu Reprezentance in komore za Kranjsko (SI AS 6) v šk. 97.

državno finančno in upravno strukturo, zato velikih rezultatov v kratkem času še ni bilo mogoče pričakovati. Uspešnost so hromili počasno načrtovanje in odločanje, prelaganje odgovornosti med uradi, proračunske omejitve in pravne ovire ter nasprotovanje pomoči s strani nekaterih deželnih političnih deležnikov.

Predvsem zaradi pomanjkanja vode za gašenje v mestnem jedru ter urbanistične »iregularitete« (tj. preozkih ulic), kar bi se moralo nujno spremeniti,¹⁴ so v Reprezentanci v začetku razmišljali res širokopotezno – kar o preselitvi mestne naselbine bliže reki Savi. Mislili so na lokaciji pri starem župnišču cerkve sv. Martina na območju današnje železniške postaje ali še dlje na severozahodu, v bližini vasi Naklo. Po posvetu z okrožnim glavarjem Tauffererjem so ostali pri obstoječi lokaciji – predvsem zaradi prevelikih stroškov selitve in ugodne lege ob glavni deželni cesti na Koroško, bližine več rudnikov in kovačij, uveljavljenih tedenskih sejmov itd. Tauffererjeva argumentacija je bila tehtna: območje pri stari šmartinski cerkvi je preveč izpostavljeno poplavljanju Save. Preselitev v stran od deželne ceste in okoliških vasi bi gospodarsko škodovala mestu in erarju, oteževala premike vojaških enot, meščani bi se morali odpovedati svojim hišnim parcelam itd. Za nameček so na Gorenjskem zemljišča draga in pogorelci bi težko prišli do novih parcel, je Taufferer opozoril še na večno slovensko nepremičninsko resnico. To bi se sicer dalo deloma ublažiti, ker je na območju poleg Udenboršta (velik državni gozd med vasema Mlaka in Križe) ob deželni cesti še precej nekultiviranih zemljišč in dovolj tekoče vode, selitev pa ne bi bila težka, če bi država pomagala pogorelcem pri odkupu zemljišč.

Tako je kmalu prevladalo mnenje, naj se mesto in hiše obnovijo na starih temeljih; navsezadnje so cerkve, obzidje, nekaj gospodarskih lokalov in kapucinski samostan nedotaknjeni, selitev pa bi povzročila erarju preveč stroškov. Taufferer je še predlagal, da bi v mesto napeljali vodo iz Kokrice (gotovo je mislil na potok, in ne na istoimensko vas tri kilometre severno od mesta) in postavili osrednji vodnjak na Trgu (današnjem Glavnem trgu), kjer so bili tedaj še vidni ostanki starega vodnjaka in neuspešnih poskusov napajanja z vodo iz Save z začetka 17. stoletja. Za postavitev in financiranje novega vodnjaka na istem mestu je že pozno jeseni 1749 zaprosil kranjski mestni svet, Taufferer pa je Reprezentanci predlagal gradnjo dveh javnih vodnjakov.¹⁵ Vodnjak na Glavnem trgu, ki je bil najpomembnejša nova infrastrukturna pridobitev, so po zamisli in pod nadzorom vojaškega inženirja poročnika Alexandra pl. Thieryja začeli graditi naslednje leto in ga na mestne stroške dogradili do konca leta 1751.¹⁶ Vodnjak, ki se

14 Izrecno že v prvih obvestilih predsednika Reprezentance grofa Herbersteina okrožnemu glavarju Tauffererju (osnutek) in prepisu poročila kranjskega magistrata Mariji Tereziji z dne 26. 8. 1749. – SI AS 6, šk. 98.

15 Prepis vladaričinih resolucij z dne 20. 12. 1749 (SI AS 6, šk. 181) in 10. 5. 1750 (SI AS 6, šk. 182, fol. 134v) ter Herbersteinovo poročilo za vladarico z dne 29. 4. 1750, ki omenjata meščanske in Tauffererjeve predloge z dne 30. 3. 1750 (SI AS 6, šk. 168, kodeks 1750/1).

16 Novoizvoljeni mestni sodnik Jurij Čebulj, ki je prišel 5. 5. 1751 v Ljubljano k Raigersfeldu zaradi uradne prisega, je pojasnil, da bo »akvadukt« kmalu dosegel mesto: dotlej so položili že 1600 cevi iz borovega lesa (vsaka cev je bila dolga dve klaftri oz. 3,8 metra), skupaj torej 6080 metrov; manjkalo je še 150 cevi. Osem tesarjev je vsak dan izvrtalo 26 cevi, vsaka cev je stala deset soldov, skupaj bo strošek cevovoda torej približno 175 goldinarjev (brez stroškov za izkop kanala in drugega). Vodnjak, ki ga bo napravil kamnosek iz Škofoje Loke, bo stal 250 goldinarjev, inženir Thiery pa je imel dogovorjen pavšal v višini 300 goldinarjev (SI AS 730, knj. 166, *Diaria* 1751–1756, 72, 73). Trasa, tehnična izvedba in cena cevovoda pa danes nikakor niso jasne: če bi vodo zajeli na najbolj oddaljeni

je, sodeč po dolžini cevovoda, napajal iz potoka daleč od vasi Kokrica, v naslednjih dveh desetletjih nikoli ni dobro deloval. To se je zgodilo šele po udejanjenju projekta patra Gabrijela Gruberja leta 1770, ki je zagotovil zadovoljivo črpanje vode iz bližnje reke Save.¹⁷

Reprezentanca se je tako osredinila na novo urbanizacijo s širšimi ulicami in zidanimi hišami z opečnatimi strehami. Taufferer je predlagal, naj se prepove zidanje na starih temeljih, zlasti v obeh stranskih ulicah – Svinjski ulici na vzhodu (današnji Tavčarjevi) ter Konjski in Rožni na zahodu (današnji Tomšičevi) ter v njunih povezavah z osrednjim trgom oz. ulico (današnji Jenkova in Poštna ulica). Sposoben inženir naj bi izdelal načrte s širšimi in ravnimi ulicami. Za odstranjene objekte bi lastnikom dodelili zemljišča zunaj severnega obzidja pri kapucinskem samostanu. Drugam se mesto zaradi obzidja in strmih bregov ni moglo širiti.

Reprezentanca se je strinjala z glavarjevim predlogom, da poškodovanih zidanih hiš v preozkih ulicah nima smisla obnavljati, takoj pa naj obnovijo poškodovane javne zgradbe (cesarsko mitnico, hiši mestnega učitelja in pisarja); povsem naj se tudi prepreči gradnja lesenih hiš. Le pri predlogu o obveznem prekrivanju novih streh z opečno ali skrilasto kritino so imeli pomislek, ker dragi gradbeni materiali niso bili dostopni revnejšim meščanom.

Okrožni glavar je imel v mislih še gospodarske ukrepe, npr. ukinitev nekaj nepri- vilegiranih tedenskih sejmov v okoliških vaseh in vzpostavitev novih cehov, a je Reprezentanca ocenila, da je prvo v nasprotju z »deželno policijo«, drugo pa z državnim komerčnim načelom. (Cehe so v tistih letih že sistematično omejevali.) Deželni kneginji je raje predlagala, naj prebivalce in nove naseljence za deset let oprosti rednega davka in kontribucije, tujcem (obrtnikom profesionistom) pa omogoči brezplačno pridobitev meščanske pravice. Odločno, predvsem zaradi pravnih zadržkov, je odsvetovala dodelitev dohodka podružnične mitnice v Medvodah (letno 255 goldinarjev), ki je bila v lasti Kranja od leta 1728 (za obdavčitev tistih, ki bi se izognili kranjski mitnici na mostu čez Savo). Svetniki niso spregledali tistega, kar so notranjeavstrijske oblasti v Gradcu pred dvema desetletjema: vladarico so opozorili, da gre skozi medvoško mitnico tudi blago na škofjeloško ozemlje in drugam, ki sicer nikoli ne bi prečkalo kranjskih mitnic. (Leta 1728 so se trgovci takemu poskusu prisile že uprli z nasiljem.¹⁸)

Vlada, deželna kneginja in deželna Reprezentanca so se zavedale, da denarja za vse zamisli ni niti ga nikoli ne bo. Kranjčani so vladarico sicer prosili, da jim spregleda plačilo 1360 goldinarjev letnega vinskega daca, a jim je bila pripravljena izkazati milost le pri »požarnem davku«. S tem terminom ni bila mišljena uvedba izrednega davka za pomoč mestu, marveč vladarjeva arbitrarno določena izredna oz. enkratna

točki (na izviru Kokrice) in bi vodovod pripeljali do mesta v ravni črti, bi zadoščali le okoli štirje kilometri cevi, in ne kar 6,6 kilometra. Če bi vodo zajemali bližje mestu, pa še manj. Še manj razumljiva je cena. V Trstu so v skoraj istem času (septembra 1751) dokončali vodovod s tremi vodnjaki, ki je bil dolg le 3,8 kilometra (polovica cevi je bila lončena, polovica lesena). Ta projekt je po besedah vodje projekta Johanna Baptista pl. Haasa iz Idrije stal mesto skoraj 11.000 goldinarjev (SI AS 730, knj. 166, *Diaria* 1751–1756, 205). Morda pa vodovoda v Kranju nikoli niso dokončali?

17 Žontar, *Kranj*, 238.

18 Prav tam, 224, 225.

denarna pomoč, v 18. stoletju lahko pospremljena z začasno oprostitvijo plačila nekih rednih davkov. Pri požarnem davku in pomoči pri vseh naravnih nesrečah pa bi morali z okoli četrtno vsote nujno sodelovati tudi deželni stanovi,¹⁹ zato je vladarica k sodelovanju pri iskanju finančnih virov hotela prisiliti tudi dotlej povsem nezainteresirane kranjske deželne stanove. Že 29. oktobra 1749 jih je pozvala, naj pomagajo Kranjčanom v smislu predlogov, ki jih je pripravil svetnik Ministerialne bančne deputacije in Direktorija »in publicis et cameralibus« Anton Maria Stupan pl. Ehrenstein, ki se je tedaj mudil v Ljubljani zaradi nekih drugih zadev. Stanovi so mečkali in deželna kneginja je decembra 1749 poziv zaostрила z novo resolucijo, Reprezentanci pa čez nekaj dni še s svojim dekretom: kljub dani načelni obvezi stanovi o pomoči niso podali nobenega predloga, medtem ko je mesto obupno prosilo pomoči. Reprezentanca je zato od stanov še enkrat zahtevala predloge.²⁰ Pozive so izdajali na osnovi določil državne uredbe z dne 6. 10. 1748. Dolžnost opravljanja cenitve škode zaradi požarov in drugih naravnih nesreč ter epidemij na terenu je bila naložena okrožnim uradnikom. Okrožni glavar je njihovo poročilo poslal deželni Deputaciji (Reprezentanci), zadolženi, da s stanovi oblikuje mehanizem za pomoč. (Pomoč je bila glede na obseg škode predvidena v eno-, dvo- ali triletnih bonifikacijah.)²¹

Vladarica in Direktorij sta dotlej ugotovila, da gre pri (ne)sodelovanju več deželnih uradov za sistemsko težavo, in sta čez nekaj dni predpisala, kako naj v prihodnosti delujejo deželne oblasti v primerih sanacij posledic vseh naravnih nesreč: Reprezentanca se mora s stanovi dogovoriti o pomoči in nato poslati skupen predlog na Dunaj, nato pa naj uresničijo vladno odločitev. Raigersfeld je čez nekaj dni v imenu Reprezentance ta ukaz posredoval še deželnim stanovom.²² Ti so odgovorili šele čez dva tedna, češ da ne razpolagajo z nikakršnim finančnim skladom za primere, kot je kranjski – ne za posameznike, kaj šele za cela mesta. To sploh ni bilo res: prav stanovi so leta 1668 revnim pogorelcem v Kranju spregledali redni davek za tri leta v višini 1022 goldinarjev, potem ko jim je cesar Leopold I. odobril za 1500 goldinarjev požarnega davka.²³

Reprezentanca je na pogajanja s stanovskim poverjeniškim uradom (nekakšnim stalnim sekretariatom) poslala svojega pogajalsko najbolj taktnega in sposobnega svetnika Raigersfelda, a tudi on na pogajanjih ni slišal nobenega predloga. Stanovi so imeli dober izgovor: sami so morali leta 1749 in 1750 pomagati še drugim prizadetim v naravnih ujmah, tudi svojim (plemiškim) članom, a vsem ni bilo mogoče ugoditi drugače kot s spregledom davka za pogorelce za dve leti. Mestu Kranj, ki pa je dobilo državno podporo (požarni davek), zato niso mogli (hoteli) pomagati. Kranjčane so priporočili vladarici milosti, ki naj jim pomaga iz svoje blagajne ali iz sredstev za deželo Koroško, ki takih ujm ni doživela.²⁴ Reprezentanca je avgusta 1750, skoraj na

19 Osnutek Raigersfeldovega dopisa kranjskemu magistratu z dne 12. 12. 1749 (SI AS 6, šk. 98). O »požarnem davku« v 17. stoletju gl. Mensi, *Geschichte I*, 312–15.

20 Izvleček iz resolucije z dne 29. 10. 1749 in izvirnik resolucije z dne 6. 12. 1749 ter dekret z dne 12. 12. 1749. – SI AS 6, šk. 98.

21 Priloga k patentu o vojaških komisijah v SI AS 1079, šk. 3a.

22 Izvirnik resolucije z dne 20. 12. 1749 in osnutek Raigersfeldovega dopisa z dne 30. 12. 1749. – SI AS 6, šk. 98.

23 Žontar, *Kranj*, 201.

24 Prepis poročila za deželno kneginjo (izvod za Reprezentanco) z dne 25. 6. 1754. – SI AS 6, šk. 98.

obletnico požara, dvignila roke in deželni kneginji sporočila, da, kar se tiče stanov, Kranjčane prepušča njeni milosti oz. pomoči Ministerialne bančne deputacije z urbarialnim davkom.²⁵ Reprezentanca je stanove šele junija 1754 opomnila, naj si z lastnimi sredstvi čim prej ustvarijo sklad za pomoč revnim, iz njega pa naj jim nadomestijo tudi kontribucijo.²⁶

Deželna kneginja je še vedno pričakovala določitev finančnih temeljev sklada za pomoč, ki naj bi imel po njenem mnenju vsaj 12.000 goldinarjev. Za pridobitev tako visokih zneskov je Direktorij septembra 1750 imenoval komisijo v sestavi: deželni upravitelj Leopold grof Lamberg, Franc Karel grof Hohenwart in generalni prejemnik Janez Ignacij baron Apfalter, ki je delo končala decembra. Komisarji so predlagali, naj posebna komisija preuči finančno poslovanje mesta, po vzoru drugih mest naj se organizirata požarna družba in požarni sklad, kjer bi se zbiral denar. Vladarica je ukazala Reprezentanci, naj poročilu doda še izkaz o načinu regulacije mestnih dohodkov in izdatkov, s čemer bi bilo mogoče tudi črtati mestne dolgove, morebiten presežek pa uporabiti v korist mesta.²⁷ »Regulacija« je v tem primeru pomenila državni nadzor pri večanju dohodkov in okleščanju izdatkov oz. sekvester.

S tem se je iskanje denarja preusmerilo iz državnega/deželnega proračuna k finančnim zmožnostim mesta Kranj. V resnici je požar leta 1749 mesto zajel v najslabšem možnem trenutku oz. stanju. Deželna in državna politika sta prav tam trčili na večer in običajno težko rešljiv problem majhnih skupnosti: več kot stoletje trajajočo gospodarsko stagnacijo in (samo)upravljavsko zanikrnost, finančno korupcijo in samovoljo. Tudi zaradi naravnih nesreč vse od začetka 17. stoletja (požarov, poplav, kužnih bolezni) in posledičnih davčnih zaostankov, stroškov širitve in vzdrževanja prometne infrastrukture itd. mesto ni bilo sposobno sofinancirati obnove iz lastnih rednih prihodkov. Mestni svet je dotlej zastavljal svoje nepremičnine, verižil dolgove in se posledično vsakih nekaj let soočil z rubežem mestnih dohodkov. Računovodstvo je bilo neurejeno, niso izterjevali mestnih dolžnikov in imeli urbarja mestnih posesti itd. Že od leta 1717 je svet prepuščal svojim upnikom v večletni užitek mestne dohodke. Leta 1724 je mestna zadolžitev dosegla že skoraj 30.000 goldinarjev in deželni vicedom je izdelal sanacijski program: kar sam je imenoval vodilne mestne funkcionarje in objavil njihove poslovnike ter odredil način odplačevanja davčnih zaostankov. Po pritožbi meščanov je notranjeavstrijska vlada v Gradcu razveljavila te ukrepe, a poslala nova komisarja, ki sta od magistrata zahtevala račune o dolgovih. Ker tega niso storili, je vicedom leta 1728 spet uvedel prisilno upravo s komisarjem, ki je imenoval funkcionarje, oklestil izdatke in uredil zakupnine: do leta 1734 je uspel poplačati 10.000 goldinarjev dolgov in naredil načrt za poplačilo ostalih, ustvaritev presežka in izboljšanje življenjskih razmer. Meščani v notranjem mestnem svetu so se spet pritožili in leta 1737 uspeli odstraniti prisilno upravo. Odtlej so spet vladali enako nesposobno

25 Osnutek dopisa vladarici, ki ga je sestavil svetnik Jošt Vajkard grof Barbo z dne 22. 8. 1750. – SI AS 6, šk. 98.

26 Osnutek dekreta z dne 7. 6. 1754. – SI AS 6, šk. 98.

27 Izvirnik resolucije z dne 12. 9. 1750 in dva njena prepisa Reprezentance za komisijo ter resolucija z dne 30. 1. 1751. – SI AS 6, šk. 98; prepis prve resolucije je tudi v šk. 182.

kot prej: funkcionarji so si dvignili plače, samovoljno odmerjali davke, gojili korupcijo in nepotizem, izkoriščali in zanemarjali revne someščane, zapravljali mestni denar. Mestni dolg je spet rasel.²⁸

Tako leta 1749 nihče v Ljubljani in na Dunaju ni vedel, kakšne so realne mestne finance in sposobnost financiranja obnove. Reprezentanca je za ukazano že peto ali od leta 1704 kdove katero racionalizacijo kranjskih mestnih dohodkov in izdatkov imenovala komisarja Leopolda Livija Schwaba pl. Lichtenberga in glavarja Tauffererja. Šele septembra 1751 je ukazala tudi uradu deželnoestanovskih poverjenikov, naj zaslšijo zakupnike mestnih dohodkov. Predsednik poverjeniškega urada Kajetan Avguštin grof Wildenstein je čez nekaj dni obvestil deželno kneginjo o opravljeni preiskavi mestnih finančnih tokov ter zatrdil, da so zakupniki že predali svoje pravice. Medlo je opozoril, da že izvajana zaplemba mestnih dohodkov ne sme ovirati dela mitnice.²⁹

Šele po tem je lahko tudi Reprezentanca izdala svoje poročilo o kranjskih financah. Avtor, svetnik Henrik Jožef knez Auersperg, je vladarico obvestil o preiskavi in predlogih za uravnoteženje proračuna; glavna komisarja sta naračunala letnih dohodkov za 5314 goldinarjev, izdatkov pa za 5161 goldinarjev. Znotraj tega so bile najbolj sporne plače. Plačo mestnega sodnika (v obdobju požarne sanacije) so meščani npr. zvišali s 34 na 100 goldinarjev, mitničar pa je prejemal 40 goldinarjev, čeprav sploh ni bil meščan. Poleg njegove plače bi iz mestnih izdatkov kazalo izločiti tudi mestne dotacije za cerkve, cerkveno odvetništvo, plači za mestnega učitelja in cerkvenega organista (ker dela za Cerkev, ne pa za »publico«), za kar je magistrat v obdobju 1749–1751 izplačal kar 1905 goldinarjev in s tem zelo povečal mestni dolg.³⁰ Prihodke od 19 celih in ene petšestinske mestne hube in žitne desetine bi bilo treba dati v zakup na licitaciji ali kar naprodaj. Tako bi z dohodki iz zgornje, spodnje in mostne mitnice ter z vsem drugim lahko letni presežek spravili celo nad 2000 goldinarjev. Skratka: mestni dohodki bi se lahko povečali s skrbnejšo in varčnejšo upravo, pri čemer naj bi se magistrat izogibal samovoljnim izplačilom.³¹

Finančno stanje je bilo še slabše, kot sta iz starih predlog ugotovila izredna komisarja. Poročilo, ki ga je 28. 10. 1751 v Kranju podpisal rektifikacijski komisar Jožef Anton pl. Vermatti, je bilo bliže trdi resnici: mestne oblasti so mu zagotovile, da od someščanov med letoma 1749–1751 zaradi požara niso pobrale nič denarja iz naslova rednih davkov in kontribucije, zato je bilo tedaj realiziranih dohodkov za 2796 goldinarjev, izdatkov pa le za 1886 goldinarjev! V tistih dveh letih je šlo še dodatnih 1424 goldinarjev za popravilo mestne hiše in mitnice. Torej so realni letni izdatki v omenjenih letih dosegli okoli 2598 goldinarjev.³² Kranjski mestni svetniki so razumeli, da se jim obeta novo zategovanje pasu in so oktobra 1751 v Ljubljani svetnika Raigersfelda

28 Žontar, *Kranj*, 207, 222–34.

29 Osnutek dekreta za komisarja z dne 27. 2. 1751, osnutek dekreta za urad poverjenikov z dne 9. 9. 1751 in prepis poročila urada za deželno kneginjo z dne 11. 9. 1751. – SI AS 6, šk. 98.

30 Mesto je sicer že dolgo plačevalo tudi mestnega župana (ali oskrbnika), blagajnika, sindika, pisarja, bobnarja, sla, svetnike notranjega sveta, stražnike, vratarje, cerkovnike, oskrbnika kruharne in pastirje; precej pa je potrošilo tudi za razne redne nagrade, priložnostna darila in slavlja. – Žontar, *Kranj*, 205.

31 Prepis poročila z dne 24. 9. 1751. – SI AS 6, šk. 98.

32 SI AS 174, šk. 260, seznam D.

ustno prosili za posredovanje pri deželni kneginji za pomoč, mestni sodnik Jurij Čebulj pa nekaj mesecev pozneje še glede mitnice na savskem mostu.³³

Dunajski odločevalci so se s kleščanjem mestnih izdatkov seveda strinjali in mestu ukazali redno plačevanje kontribucije in davkov. Nekaj previdnosti so izkazali le pri spornih plačah, katerih pravno osnovo bi Reprezentanca morala pred črtanjem preveriti. Kasneje so plače ostale na seznamu, vendar so bile znižane.³⁴

Po teh zapletih je Dunaj le odobril izredno državno denarno požarno pomoč.³⁵ Ta je pod naslovom »požarni davek« skupaj znašala 4000 goldinarjev iz državnega kame-ralnega presežka. Višina je bila v skladu s požarnimi davki za deželnoknežja mesta,³⁶ izplačana pa naj bi bila v štiriletnih obrokih in po kvartalih (po 250 goldinarjev vsake tri mesece). Fond je polnil Kameralni carinski urad. Polovico vsote so namenili za plačilo kontribucije, polovico za dejansko škodo na hišah. Vsa pomoč je šla neposredno posameznikom, in ne mestu kot pravnemu subjektu. Poraba polovice pomoči za škodo je bila prepuščena hišnim lastnikom.

Zahtevke je konec leta 1752 najavilo 152 zasebnih lastnikov hiš v skupni višini 38.872 goldinarjev za neposredno škodo ter še za 527 goldinarjev hišnega davka in 609 goldinarjev kontribucije. Skupna škoda je pomenila desetkratno vsoto državne pomoči. Podeljene subvencije posameznikom so bile v skladu z določilom iz leta 1749, da nihče ne more dobiti več kot 100 goldinarjev, in so zato dosegale le približno od sedem do deset odstotkov (od šest do 70 goldinarjev) od prijavljene škode. Ta je znašala od 60 do 1100 goldinarjev na hišo, največ prijav pa je bilo med 100 in 400 goldinarjev. Okoli 80 hišnih lastnikov ni prijavilo škode, da bi izpolnili pogoj za prejem subvencije.³⁷ Med prijavitelji so bili tudi nekateri najpremožnejši meščani, ki pa strogo po dikciji deželnoknežjih resolucij niso mogli pričakovati subvencij – te naj bi dobili predvsem revni pogorelci.³⁸ Tudi javne zgradbe niso dobile subvencije iz tega fonda. Zlasti nekateri revnejši pogorelci (še) niso bili pripravljeni in sposobni obnavljati hiš. V mestih revni prebivalci niso bili vezani na nepremičnine (gostači jih niti niso imeli) in so bili bolj mobilni. Že po požaru leta 1668 so nekateri izjavljali, da se bodo raje izselili kot obnovili svoje hiše, zato je bilo pred požarom leta 1749 v mestu še vedno precej

33 SI AS 730, knj. 166, *Diaria* 1751–1756, 144, 242. Mitnica na mostu je bila po besedah mestnega sodnika do maja 1752 dana v zakup za letnih 1717 goldinarjev, po vladnih načrtih pa naj bi šla polovica dohodkov za popravila mostu, druga polovica pa za mestne potrebe (obnova mesta). – Prav tam, 243.

34 Mestni sodnik je spet prejemal le 34 goldinarjev, pisar 118 goldinarjev, blagajnik 60 goldinarjev, učitelj 20 goldinarjev, organist 25 goldinarjev, mežnar 3 goldinarjev, trije mestni čuvaji po 25 goldinarjev (nato 30) itd. (obračun mestnih izdatkov v letih 1764/65 v: SI ZAL KRA 2, šk. 1, a. e. 6).

35 Osnutek resolucije z dne 6. 11. 1751 in osnutek Auerspergovoga obvestila o resoluciji kranjskemu magistratu z dne 19. 11. 1751. – SI AS 6, šk. 98.

36 Primeri požarne pomoči za štajerska mesta v 17. stoletju so v: Mensi, *Geschichte I*, 315 in *Geschichte III*, 56.

37 Osnutka dopisov Glavnemu računskemu uradu Reprezentance z dne 19. 11. 1751 in knjigovodji Antonu Ksaverju pl. Marottiju z dne 14. 12. 1752 s seznamom pogorelcev in škodnimi zahtevki ter osnutek poročila Reprezentance deželni kneginji z dne 27. 1. 1753 s seznamom upravičencev do podpore. – SI AS 6, šk. 98.

38 Na seznamu je ostalo sedem od štirinajstih premožnih mestnih podjetnikov (Matevž Benedičič, Martin Galle, Anton Forger, Janez Duller, Janez Karel Vizintin, Janez Kren, Jernej Pavlič), ki so prijavili med 400 in 1000 goldinarjev škode in so morali leta 1759 vplačati državno posojilo. Imena šestih najbogatejših meščanov, ki so tudi prijavili škodo (Marija Katarina Jugovic, Janez Andrej Krabat, Jurij Čebulj, Janez Peter Romaldt, Franc Simon Jugovic in Janez Viljem Hubenhoffer), pa je bilo kmalu črtanih s seznama. – Valenčič, Trgovina, 219.

zapuščenih hiš iz požara izpred osmih desetletij, katerih pravni status in namembnost sta bila spremenjena v vrtove.³⁹ Tudi leta 1749 so se nekateri raje izselili, kot pa da bi životali: npr. ugledni in premožni mestni sindik Jurij Mihelič, ki mu je Raigersfeld novembra 1749 podaril dvoje starih vrat, ki jih je Raigersfeld med prenovo že prej odstranil iz svoje ljubljanske hiše. Z Miheličem sta se poznala že od prej, jeseni 1749 in pozimi 1750 pa je bil sindik večkrat pri njem v Ljubljani. Aprila 1750 se je Mihelič z družino preselil v Ljubljano in stopil v službo k baronom Codellijem kot upravnik gospostva Turn ob Ljubljani. V njegovi za silo obnovljeni hiši na Svinjskem trgu 33 (tik pred Kokrškim mostom, ki je danes ni več; kasneje so jo imenovali »Podrtina«), pri kateri je ocenil 300 goldinarjev škode, so nato živeli le gostači.⁴⁰

Do maja 1753 je okrožni glavar Taufferer upravičencem proporcionalno po višini prijavljene škode izplačal 1486 goldinarjev, ne glede na njihove davčne dolgove (prisilnega poročila ni bilo).⁴¹ Mestne oblasti so od vladarice pričakovale tudi oprostitev plačila kontribucije in rednega davka za računsko leto 1749, saj so bili leta 1754 blagajni deželni stanov dolžni 2218 goldinarjev, še posebej, ker do leta 1751 niso pobrale od svojih meščanov nič iz naslova splošnih davkov in kontribucije. Stanovi niso bili tako uvidevni kot deželna kneginja. Na sodišče so vložili zahtevek za zaplembo mestnih dohodkov, saj so jim še leta 1754 meščani lahko plačali le za 653 goldinarjev davka in 836 goldinarjev kontribucije, stanovi pa so mestu določili za 899 goldinarjev davka in 1121 goldinarjev kontribucije. Mesto je moralo odšteti še 200 goldinarjev za vzdrževanje cest (planirali so le 150 goldinarjev) in višjih stroškov od načrtovanih je bilo za skoraj 300 goldinarjev.⁴²

Državne in deželne oblasti so delo končale leta 1755, ko so bili izplačani še zadnji obroki pomoči.⁴³ Tako zelo zamudno izplačevanje se tudi v naslednjih desetletjih, pravzaprav pa vse do danes, ni nič spremenilo. Pospešila ga ni niti državna uredba z dne 16. julija 1773, ki je po številnih pritožbah prizadetih o večletnih zaostankih določila vsaj to, da so morali okrožni uradi odtlej voditi časovnice naravnih nesreč in skladno z njimi pomoč izplačati lokalnim skupnostim.⁴⁴

39 Žontar, *Kranj*, 207, 222–34.

40 SI AS 730, knj. 165, *Diaria 1746–1750*, 626, 630, 735. *Gorenjske družine*, 279. Žontar, *Kranj*, 389.

41 Tauffererjevo poročilo z dne 23. 5. 1753 in prepis prošnje magistrata za deželno kneginjo z dne 30. 5. 1754. – SI AS 6, šk. 98.

42 Prepis prošnje magistrata za deželno kneginjo z dne 30. 5. 1754. – SI AS 6, šk. 98.

43 Do 10. 11. 1754 je okrožni glavar Taufferer poleg leta 1753 izplačanih 1486 goldinarjev nakazal v Kranj še 1245 goldinarjev (prepis poročila z dne 10. 11. 1754 s priloženim spiskom prejemnikov v SI AS 6, šk. 98).

44 *Theresianisches Gesetzbuch 1770–1773*, št. 1497, 608.

Obnavljanje hiš in življenje mestnega prebivalstva med obnovo

O številčnem in pravnem stanju mestnega nepremičninskega fonda, njegovi obnovi ter hišnih lastnikih in stanovalcih v letih 1751–1759 imamo več statističnih podatkov, ki pa so v mnogočem nejasni.

Še med davčno rektifikacijo leta 1751 in aprila 1752 so komisarji dvakrat prešteli nepremičnine in vsakič prišli do števila 200 lastnikov zasebnih hiš in požganin v mestu in še 47 v obeh predmestjih. Poleg teh so popisali še nepremičnine v lasti mesta in cerkvenih ustanov, ki so bile oproščene davkov.⁴⁵

Popis prebivalstva iz junija ali julija 1754 vsebuje podrobnosti o vseh mestnih družinah (s tem pojmom mislim na skupnost jedrne družine, stranskih sorodnikov in služinčadi) s skupaj 1467 prebivalci v 210 hišah, kar je bilo manj kot v 16. stoletju. S poudarjenimi rubrikami pa popis zavaja glede števila hiš in njihovih stanovalcev. S strogim upoštevanjem rubrik bi namreč našli le 101 naseljeno poslopje, število stanovalcev v posameznih hišah, ki po večini niso bile velike, pa bi bilo nenormalno visoko. Tako bi bilo iz rubrike o stanovalcih v majhni mitnici pri zgornjih mestnih vratih (danes poslopja ob Koroški cesti ni več) mogoče soditi, da je v njej poleg mitničarjeve družine (šestih oseb v dveh sobah s kuhinjo) živelo še osem družin s skupaj 32 člani v osmih sobah in petih kamrah z dvema kuhinjama v šestih gospodinjstvih.⁴⁶ Kar sedemnajst družin pogorelcev (enajst gospodinjstev) z 82 člani naj bi stanovalo v mitnici ob spodnjih mestnih vratih (danes Sejmišče 2) v enajstih sobah in enajstih kamrah skupaj z družino mitničarja (ena soba, ena kamra).⁴⁷ V graščini Khislstein naj bi poleg osemnajstčlanske družine lastnika Janeza Seifrida barona Apfaltrerja s služinčadjo (devet sob, pet kamr, dve kuhinji) živelo še enajst gostaških družin iz neposredne sosesčine v šestih gospodinjstvih (enajst sob, štirinajst kamr, dve kuhinji) s skupaj 54 člani.⁴⁸ Rekord pa naj bi imela hiša dedičev Jerneja Pogačnika na mestnem trgu (danes Prešernova 6 in 8), kjer naj bi poleg štiričlanske družine duhovnika Janeza Nikolaja Pogačnika (v sobi, dveh kamrah s kuhinjo) v še dvanajstih gospodinjstvih živelo osemnajst gostaških družin z iste ulice s 101 članom – skupaj neverjetnih 105 oseb.⁴⁹ Podobnih primerov je v popisu še več, skoraj vedno pa je nehoteno zavažanje pri rubrikah, ki se začenjajo z »Gostači v hiši gospoda XY« (*Inwahrner in des XY Haus*). Očitno je sestavljavec popisa s tako rubriko meril le na prvo naslednjo družino v nadaljevanju, ne pa tudi na naslednje vse do nove rubrike. Imena vodij večine teh družin je namreč mogoče najti tudi na drugih seznamih, ki razkrivajo, da je šlo

45 SI AS 174, šl. 260, prilogi E iz 28. 10 1751, 177–217 in št. 2 iz 14. 4. 1752, 8–40.

46 *Gorenjske družine*, 277.

47 Prav tam, 281, 282.

48 Prav tam, 291, 292.

49 Prav tam, 289, 290.

za lastnike hiš, pri katerih so lahko stanovali tudi gostači brez hiš. Primerjava imen s franciscejskim katastrom iz leta 1826 omogoča tudi lokalizacijo teh hiš.⁵⁰

Le nekaj tednov mlajši je seznam lastnikov naseljenih zasebnih hiš v mestu in obeh predmestjih, ki ga je 6. septembra 1754 podpisal mestni sodnik Janez Peter Romaltd. Nosilci stanovanjske pravice po večini ustrezajo imenom v popisu prebivalstva, nekaj stanovalcev pa se je v vmesnih tednih zamenjalo. Seznam v mestu in obeh predmestjih izpričuje 213 hiš oz. hišnih lastnikov (*Hauser-Wohnungen*). Za vsako hišo je navedeno njihovo število stanovanjskih delov: vse hiše so skupaj premogle le 332 sob (*Zimmer*), 350 sobic ali kamr (*Cammer*), 134 kuhinj (*Küchl*) in le 32 obrtnih lokalov (*Gewölber*).⁵¹

V letih 1757–1759 je nastal seznam 70 meščanov brez hiš. Poleg nekaj hišnih lastnikov, ki očitno še niso niti za silo obnovili svojih hiš, vsebuje predvsem imena gostačev brez hiš, a z meščansko pravico.⁵² Najbrž je v tem času nastal tudi seznam 51 lastnikov s »slabimi hišami«, oproščenih davkov.⁵³ Osebe na obeh seznamih se omenjajo v popisu prebivalstva iz leta 1754, tako kot že omenjeni seznam oškodovancev iz leta 1752. Imena lastnikov vseh vrst nepremičnin v mestu in predmestjih, obrtnikov, davčnih zavezancev in prostih davkov vsebuje še izvleček mestnega urbarja iz leta 1759.⁵⁴

Soočenje teh seznamov razkriva nekaj kranjskih postkatastrofičnih bivanjskih vzorcev. Pogorelci so se na svoje stroške in ne oziraje se na ideje o preselitvi mesta takoj lotili obnove hiš in stanovanj, tako kot je bilo običajno pred uvedbo zbirokratiziranega gradbenega postopka – nedoumljivo hitro za današnjo z pravno-upravnimi standardi obremenjeno družbo. Hiše so praviloma obnavljali na starih temeljih – tako kot je bilo v navadi od davnine in je še danes. Priporočil o vzpostavitvi protipožarno ustrežnejšega uličnega rastra in ustreznih materialov (brez lesa za strehe itd.) že zaradi pomanjkanja denarja vsi niso mogli upoštevati. Oktobra 1751 je bilo še največ neobnovljenih hiš v stranskih ulicah (Svinjska, Mesarska, Roženvenska in Konjska ulica, Pungart), medtem ko so bile hiše v središču (Trg) obnovljene. Do aprila 1752 se je število popravljenih hiš povečalo, vendar je bila več kot polovica hiš v mestu še naprej oproščena hišnega davka.

Obnovljene hiše so bile različne po velikosti, odvisno od socialne strukture lastnikov, starih osnov in njihove lege. Posledica tega je bila stanovanjska stiska. Večina lastnikov je dotlej usposobila za bivanje eno ali dve sobi v hiši, morda še kakšno kamro, dve ali tri, v katerih se je stiskalo več družin. Niti svojih kuhinj vsa gospodinjstva (družine) niso imela. Več prostorov so pričakovano imele hiše na mestnem trgu (današnja Prešernova ulica in Glavni trg), kjer so vedno živeli premožnejši meščani.

50 To je za Kranj z novimi predmestji med obema vojnoma s pritegnitvijo drugih virov leta 1939 napravil že Josip Žontar. – Žontar, *Kranj*, 386–426.

51 SI AS 174, šk. 260, priloga št. 13, 278–95.

52 Prav tam, priloga št. 19. Hišna lastnika na tem seznamu sta bila le Jožef Layer in Janez Viljem Hubnerhoffer. Leta 1754 je njegovo hišo imela (morda mati) Katarina (*Gorenjske družine*, 290). K dataciji: seznam je podpisal mestni sodnik Janez Karel Vizintin, ki je imel to funkcijo v letih 1757–1759 (Žontar, *Kranj*, 230).

53 SI AS 174, šk. 260, nedatirana in nepodpisana priloga št. 22, 367, 368.

54 SI ZAL 2, šk. 1, a. e. 1.

Tako je npr. mestni sodnik Jurij Čebulj svojo hišo na Spodnjem Trgu (danes Glavni trg 18 – »Pavšlarjeva hiša«), ki – sodeč po ohranjenih renesančnih stavbnih elementih in fragmentih fresk znotraj hiše – ni bila zelo poškodovana, obnovil že leta 1750 brez kakršne koli državne subvencije.⁵⁵ V veliki hiši pa so leta 1754 živeli le on, žena in služkinja; hiša je sicer imela dve sobi, sedem kamr, kuhinjo, poslovni lokal in hlev. Daleč največ sob, po štirinajst, sta seveda imela dvorec Khislstein (v požaru najbrž le malo poškodovan) in povsem novo župnišče, ki ga je v reprezentativnem baročnem slogu dal zgraditi stari župnik Janez Jakob Schilling.⁵⁶ Vse to potrjuje besede mestnih svetnikov, da naj bi vsi lastniki do leta 1754 »vsaj na zunaj« spravili svoje hiše v dobro stanje. Toda precej novih in obnovljenih hiš v stranskih ulicah je bilo spet (pol)lesenih (npr. obnovljena mežnarija in šola; gl. sliko 2), zidana poslopja v celem mestu pa so še dolgo izpričevala arhitekturno neambicioznost in finančno podhranjenost večine investorjev. Tudi avtor opisa mesta v t. i. »jožefinski deželni izmeri« iz let 1784/85 je zapisal, da je večina hiš v mestu sicer zidanih, a je veliko teh le enonadstropnih.⁵⁷

Še dolgo po požaru je bilo 51 hiš v tako slabem stanju, da lastniki zanje niso plačevali davkov, čeprav so bile spet naseljene. Stale so v Kapucinskem predmestju (pri zgornjih mestnih vratih) 6, v Svinjski in Župniščni ulici (danes Tavčarjevi) 6, na Pungartu (danes Cankarjeva ulica in Trubarjev trg) 7, ob spodnjih vratih (danes Vodopivčeva ulica) 3, na mestnem trgu (danes Prešernova ulica in Glavni trg) 7, v Konjski in Rožni ulici (danes Tomšičevi ulici) 16. Pomenljivo je, da so njihovi lastniki prijavili razmeroma nizko požarno škodo (do 300 goldinarjev), le dva sta prijavila za 600 oz. 1000 goldinarjev škode.⁵⁸

Več družin je še vsaj pet let po požaru gostovalo v hišah lastnikov, ki pa so živeli v svoji drugi hiši.⁵⁹ V nasprotju s to dobrososedsko sliko je treba priznati, da nekateri lastniki obnovljenih ali skoraj nepoškodovanih hiš niso odprli vrat sosedom, čeprav so imeli dovolj prostora.⁶⁰ V nekaterih hišah so poleg meščanov brez svojih hiš (teh je bilo 70) začasno stanovali tudi lastniki sosednjih hiš, ki jih do leta 1754 še niso obnovili in so se precej kasneje vselili v svoje hiše.⁶¹ Oboji so imeli status meščanskih »gostačev«

55 Sodeč po podnapisu k mlajši freski sv. Florijana na hišnem pročelju: Heiliger Florian dv edler Held Dich hab ich zvm Havbschvztzer erwällt. Renovatvm primo 1750 ac itervm [poškodovano].

56 SI AS 174, šk. 260, priloga št. 13.

57 *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 113. Gl. še Žontar, *Kranj*, 247. Avguštin, *Kranj*, 94, 95.

58 Matej Rakovec iz Rožne ulice (danes Tomšičeve) 600 goldinarjev in Janez Jernej Struppi s Trga (danes Prešernove ulice) 1000 goldinarjev. – SI AS 174, šk. 260, nedatirana priloga št. 22, 367, 368.

59 Tako je npr. šestčlanska družina lastnika Janeza Dulerja živela sama v hiši s tremi sobami, štirimi kamrami in tremi kuhinjami na današnji Prešernovi ulici, v drugi hiši na Pungartu z dvema sobama, eno kamrico in eno kuhinjo pa sta živeli dve gostaški družini z osmimi člani. – SI AS 174, šk. 260, priloga št. 13, zaporedni št. na seznamu 57 in 154. *Gorenjske družine*, 280, 289.

60 Poslopja cesarske mitnice na Svinjski ulici (danes Tavčarjeva 37), mestnih dvorcev meščanov Jugovicev s petimi sobami, šestimi kamrami in dvema kuhinjama na Trgu (danes Glavni trg 4) in Khislsteina z devetimi sobami, petimi kamrami in dvema kuhinjama na Rožni ulici (danes Tomšičeva ulica 44), župnišča s štirinajstimi sobami (Tavčarjeva ulica 43) in še nekatere zasebne hiše. – *Gorenjske družine*, 275–96. SI AS 174, šk. 260, priloga št. 13, zaporedne št. 51, 128, 171.

61 Taka sta bila npr. Franc Rubežnik iz spodnjega predmestja, ki je z družino začasno stanoval v hiši Janeza Peternela, in Jožef Layer s Konjske ulice (danes Tavčarjeva 22), ki je z družino živel v hiši Martina Poglajna na Prešernovi ulici. – *Gorenjske družine*, 283, 288.

(*burgerliche Inwahrner*), med njimi so bili celo štirje berači.⁶² Med njimi so bili tudi obrtniki, ki so najprej obnovili poslovne lokale, stanovali pa kot stalni gostači in bili zato označeni v popisu obrtnikov kot »unbehauste«.⁶³ Stalni gostači brez meščanstva pa so bili označeni le kot »gostači«. Nekaj jih je živelo tudi v poslopjih špitala in mestne hiše.

Pogorelci so v naslednjih letih zlagoma obnovili večino preostalih hiš, seveda s svojim denarjem in/ali z lastnim delom. Leta 1752 večina (182) zasebnikov v mestu še ni plačevala nepremičninskega davka (pač pa so imeli že določeno kontribucijo), nato so to vprašanje sistemsko uredili: do leta 1769 so obnovitelji uživali petletno oprostitvev vseh davkov, nato pa desetletno. Mestni urbar iz leta 1759 jih je sicer že vodil kot naseljene in zavezane davkom. Tedaj so našli še 62 »pogorišč« (*Brandstätten*), tj. hišnih parcel, ki so jih lastniki po požaru spremenili v vrtove in oddajali premožnim someščanom. Ker vsi lastniki niso imeli želje ali možnosti za pozidavo, so v letih 1756–1759 najemniki z njihovim dovoljenjem oz. kot novi lastniki sami pozidali 23 takih pogorišč,⁶⁴ v letih 1761–1780 pa še vsaj enajst.⁶⁵ Te novogradnje niso stale ob centralni mestni ulici (Mesarska in Trg, današnji Maistrov trg, Prešernova ulica in Glavni trg), marveč na skromnejšem severnem obrobju v zgornjem predmestju (danes Na Skali), v osrednjem predelu v Konjski ulici (danes Reginčeva in Tomšičeva), severovzhodnem delu (Svinjska ulica, danes Tavčarjeva), na že prej slabo poseljenem južnem predelu (Župniščna ulica, danes Cankarjeva in Tavčarjeva ulica) in Pungartu (danes Trubarjev trg), ob spodnjih mestnih vratih (danes Vodopivčeva in Cankarjeva ulica) in južno od Khislsteina (Roženvenska ulica in Rožna ulica, obe danes Tomšičeva). O tem pričajo tudi načrti mesta iz zadnje četrtine 18. stoletja, okoli leta 1809 in 1811, ki še vedno kažejo večje neposeljene komplekse (vrtove), zlasti južno od dvorca Khislstein.⁶⁶

Število naseljenih hiš v mestu in predmestjih se je do leta 1778 povečalo na 245, prebivalcev je bilo 1709. Bližalo pa se je leto 1811 in nov velik požar, zaradi katerega je mesto končno dobilo nekoliko modernejšo podobo.⁶⁷ Mestne ulice so namreč dotlej bile preozke za protipožarno zaščito kljub željam oblasti. Take so še danes, z izjemo po požaru leta 1811 razširjenega severnega vstopa v mesto (Mesarska ulica, danes Maistrov trg) in Glavnega trga (nekoč Trg), ki se je do začetka 19. stoletja razširil južno od župnijske cerkve po ukinitvi pokopališča ter poružitvi stare mežnarije in šole. Obe stranski vzporedni ulici, Konjska in Svinjska (danes Tomšičeva in Tavčarjeva), ter njuno nadaljevanje do Pungarta (Cankarjeva ulica) so ostali skoraj nespremenjeni.⁶⁸

62 SI AS 174, šk. 260, priloga št. 18.

63 Seznam iz leta 1752 v SI AS 174, šk. 260, 332–48.

64 SI ZAL 2, šk. 1, a. e. 1. SI AS 174, šk. 260, seznam novozgrajenih hiš od leta 1757 naprej.

65 SI AS 174, šk. 260, seznam novogradenj iz let 1761–1780.

66 SI AS 1068, načrti Kranja 2/97, 5/80 in 5/81. Avguštin, *Kranj*, 81.

67 Avguštin, *Kranj*, 85 sl.

68 SI AS 1068, načrt Kranja v Franciscejskem katastru (SI AS 176, L 121 Kranj, list 05). Gl. Avguštin, *Kranj*, 79–85.

Slika 4: Načrt mesta Kranj, 1808/09

Hrani: SI AS 1068, sign. 2_097

Legenda: **CB** – Cerkev sv. Boštjana, Fabijana in Roka. **CK** – Župnijska cerkev sv. Kancijana in tovarišev. **CMB** – Cerkev Matere Božje Rožnenske. **CM** – »Cesarska« mitnica. **FI** – Dvorec baronov Flödnig. **Ju** – Dvorec meščanov Jugovic. **Kh** – Dvorec Khislstein. **Ko** – Konjska ulica. **Ks** – Kapucinski samostan. **Me** – Mesarska ulica. **Mh** – Mestna hiša. **Mm** – Mitnica na savskem mostu. **Ms** – Mitnica pri spodnjih vratih. **Mz** – Mitnica pri zgornjih vratih. **Ro** – Rožna ulica. **Rž** – Rožnenska ulica. **Sm** – Savski most. **St** – Spodnji trg. **Sv** – Spodnja mestna vrata. **Sv** – Svinjska ulica. **Šp** – Mestni špital. **Vo** – Mestni vodnjak. **Zt** – Zgornji trg. **Zv** – Zgornja mestna vrata. **Žp** – Župnišče. **Žu** – Župniščna ulica.

Zidane hiše so bile izvirno obarvane rožnato, lesene hiše rumeno, javne zgradbe rdeče.

Meščani so takoj po požaru nadaljevali s svojim poklicnim delom. Po letu 1755 se je stabiliziralo mestno gospodarstvo, čeprav je mesto izgubilo večino dohodkov od mitnin v mestu in nekaterih davčnih, obrtnih in prometnih taks. Davčna rektifikacija leta 1754 je po navedbi mestnega sodnika Romaltda ugotovila, da je imelo mesto za 6079 goldinarjev dohodkov, izdatkov pa za 6180 goldinarjev.⁶⁹ Mestu pa še nekaj naslednjih let ni šlo dobro. Leta 1759 so meščani po dolgem usklajevanju le sestavili pravi urbar mestne posesti, hišnih lastnikov in urejene račune.⁷⁰ Med 1. majem 1764 in 30. aprilom 1765 je mesto izkazalo za 25.762 goldinarjev nominalnih prihodkov in 24.964 goldinarjev izdatkov. Toda na strani prihodkov in izdatkov je bilo upoštevanih tudi kumulativnih 20.407 goldinarjev iz naslova zarubljenih dohodkov oz. starih mestnih dolgov. Realno letno razmerje je bilo vendarle pozitivno, saj so se izdatki od leta 1754 precej zmanjšali (5355 : 4557).⁷¹ Vlada je mestnemu proračunu spet dodelila mitnico v Medvodah, obenem pa je zmanjšala pravice in večala dolžnosti mest: ločila je upravo mestnega zemljiškega gospodstva, financ, dobrodelnih ustanov in cerkva. To je Kranju koristilo, saj je po tem letu mestni dolg upadal.⁷² Vlada je tudi zato lahko že leta 1758 v obveznem državnem »posojilu« (dežela je morala plačati 42.850 goldinarjev), ki so ga morali plačati državni in deželni uradniki ter nekatere poklicne skupine (podjetniki, trgovci, nekateri obrtniki, rentniki, odvetniki, zdravniki), štirinajstim največjim kranjskim trgovcem naložila skupaj za 1050 goldinarjev davka; več so ga bili obvezani plačati le nekateri Ljubljancani in Škofjeločani.⁷³ Obnova mesta je bila vsaj na papirju uspešna.

69 Seznam v SI AS 174, šk. 260.

70 Mestne dohodke in izdatke so celo leto 1759 pregledovali v Ljubljani v uradu okrožnega glavarja in Reprezentance. Pri tem sta imela glavno besedo glavar Taufferer in svetnik Raigersfeld. – SI AS 730, f. 199, *Diaria 1758–1759*, 474, 499, 505, 507, 522, 561, 577.

71 Obračun mestnega blagajnika Martina Galleta v SI ZAL KRA 2, šk. 1, a. e. 6. Leta 1758 so pobrali 1882 goldinarjev v mitnici na savskem mostu, 782 goldinarjev v mitnici pri zgornjih mestnih vratih in le 115 goldinarjev v mitnici pri spodnjih vratih (urbar 1759 v SI ZAL KRA 2, šk. 1, a. e. 1). Toda od tega so morali del skupnih dohodkov izločiti, ker so bili zastavljeni – leta 1760 skupaj 1732 goldinarjev (obračun za leto 1760 v SI ZAL KRA 2, šk. 1, a. e. 2).

72 Žontar, *Kranj*, 207, 236–41, 247–53.

73 Valenčič, *Trgovina*, 217–19. Nad višino in dejstvom, da nekateri trgovci niso bili zajeti v razrezu posojila, se je delegacija Kranjčanov (tako kot tudi drugi obvezniki v deželi) decembra 1759 pritožila članu dvorne komisije Raigersfeldu, ki je sodeloval pri razrezu davka. Pritožniki so imeli drugačne podatke od uradnih; navedli so osem drugih trgovcev (in še dva, ki jih poznajo tudi uradni spiski) ter za kar 1150 goldinarjev davka. – SI AS 730, f. 199, *Diaria 1758–1759*, 593.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 6 – Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani.
 - SI AS 7 – Deželno glavarstvo na Kranjskem v Ljubljani.
 - SI AS 174 – Terezijanski kataster za Kranjsko.
 - SI AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko.
 - SI AS 307 – Deželno sodišče v Ljubljani.
 - SI AS 730 – Gospostvo Dol.
 - SI AS 1068 – Zbirka načrtov.
 - SI AS 1079 – Zbirka normalij.
- SI NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana:
 - SI NŠAL, ŽA Kranj – Župnijski arhiv Kranj.
- SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
 - SI ZAL KRA 2 – Občina Kranj.

Objavljeni viri in literatura

- Avguštin, Cene. *Kranj. Naselbinski razvoj od prazgodovine do 20. stoletja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999.
- Braun, Giacomo. *I diari di Antonio Scusa. 2: 1739–1749*. Trieste: Tipografia Lloyd Triestino, 1931.
- Büsching, Anton Friedrich. *Große Erdbeschreibung. 15. zv. Der Österreichische Kreis*. Brünn: Verlage der Kompagnie, 1786.
- Krampač, Tone idr. *Gorenjske družine v 18. stoletju*. Celje in Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, Slovenska Matica, Inštitut Karantanija, 2016.
- Kos, Dušan. Ko je strast še žgala Loko ... O mestnem požaru leta 1660, sojenju požigalcema ter njunem (ne)kaznovanju. *Loški razgledi* 61 (2014): 59–76.
- Mensi, Franz. *Geschichte der direkten Steuern in Steiermark bis zum Reigierungsantritte Maria Theresias. Zv. 1–3. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, zd. 7, 9, 11. Graz in Wien: Styria, 1910, 1912, 1921–1936.
- Merian, Matthaeus. *Topographia Provinciarum Austriacarum: Austriae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Tyrolis etc.* Franckfurt am Mayn; Matthaeus Merian, 1649.
- Rajšp, Vincenc idr. *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 4. zvezek*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Svetina, Anton. Prebivalci Kranja v letu 1754. *Zgodovinski časopis* 37, št. 4 (1983): 273–84.
- *Theresianisches Gesetzbuch 1770–1773*. <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=tbgb&datum=1774&page=747&size=45>. Pridobljeno 26. 6. 2023.
- Valenčič, Vlado. Trgovina na Kranjskem v 18. stoletju. *Zgodovinski časopis* 48, št. 2 (1994): 217–30.
- Valvasor, Johann Weichard. *Die Ehre des Herzogthums Crain. Buch XI*. Nürnberg, Laybach, 1689.
- Žontar, Josip. *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.